

GÄSTGIVAREGÅRDAR.

En liten presentation om livet och vad som tilldrog sig från 1600-talets senare del och framgent, från den gästgivargård i Östergötland som låg i min hembygd.

Kumla Gästgivargård i Gistad (Uggeltorp 1:1)
Bilden från 1940-talet.

Huvudbyggnaden uppförd omkr. 1870, vid samma tid reveterades flygelbyggnaderna.

1649 utfärdade drottning Kristina den - "Krogare- och Gästgiware ordningh" som blev normgivande för framtiden. Stadgan innehöll 29 avsnitt, i dessa framgick att avstånden mellan gästgivargårdarna skulle var ca 1½ - 2 mil. och ur gästgivaren skulle handha allt beträffande byggnader för boende och utskänkning, stallar, hästar, åkdon, taxor för mat, logi och skjutsning m m. En tid före Kumla som gästgiveri fanns ett skjutshåll vid Markeby och en kort tid vid Norslund.

Genom Landshövding Jakob Skytte, anhåller Ture Oxenstjärna 1649 om att få upprätta en krog på sin sätesgård Uggeltorps ägor och därmed blev det. Mellan städerna Norrköping och Linköping fanns tre gästgiverier, Brink i Kimstad, Kumla i Gistad och Bjursholmen i Rystad.

Det är inte möjligt att uppskatta trafikintensiteten på landsvägen genom Skärkind och Åkerbos Härad över tid. Men redan på 1750-talet försöktes en form av fast förbindelse med vagnar mellan Stockholm och Malmö som passerade städerna Norrköping och Linköping. Forvagnar skulle "hållas i jämn gång" efter en bestämd marschroute. Denna frakt- och forvagnsinrättning grundade sig på kammerskollegiets kungörelse i mars 1755 och drevs av den private entreprenören Gottfrid Sach. Han garanterades "lika skydd som brev-posten och postbetjäningen" Kusken hade därtill tillstånd "att bära en plåt med Hans Kungl Maj:ts höga namn samt att på resan bruka blåhorn, åliggande alla resande att, när de möta forvagnen och formannen blåser i hornet, vika ur vägen för forvagnen så att den obehindrat kunde passera.

Denna inrättade frakt och forvagnstrafik genom Östergötland upphörde dock och det skulle dröja till 1831 innan andra regelbundna turer kom till stånd. Ett diligensbolag hade då bildats som skulle verka inom södra och västra Sverige. Man började den 2 maj 1831 med trafik Stockholm – Linköping och räknade med att senare utsträcka turerna till Jönköping och Göteborg. Diligenserna var täckta vagnar i tre avdelningar med två nummerade platser i vardera. Dessutom fanns två platser bredvid kusken. Från Linköping kunde man resa måndagar och fredagar klockan 6 på morgonen. På kvällen kl 9 kom man till Nyköping och efter inkvartering där fortsatte man dagen efter till Stockholm.

Samma månad startade en konkurrerande linje mellan Linköping och Norrköping med en enklare forvagn. Sträckan trafikerades tur och retur två gånger i veckan. Vagnen var övertäckt med en presenning och hade även den tre säten med plats för vardera två passagerare. Bredvid kusken fanns ytterligare en plats. Forvagnen gick måndagar och torsdagar från Linköping och onsdag och lördag från Norrköping med kort upprhåll antingen vid Kumla eller Norsholm. I mån av plats kunde passagerare också tas upp vid Kumla eller Brinks gästgivaregårdar, Det är oklart hur länge denna diligens och forvagnstrafik hölls igång.

Ett enda kvantitativt mått på verksamheten vid Kumla kan erhållas och detta härrör från år 1811. Dagligen fanns då på plats 8 hästar som gästgivarens egna och 12 hållhästar, som alltid och enligt en viss turordning skulle hållas tillgängliga av häradets bönder. Dessutom hölls 50 hästar i reserv, vilka snabbt skulle kunna upplåtas vid förekommande behov. I genomsnitt togs hållhästar i anspråk för skjutsningsuppdrag 530 gånger under en månad, de egna hästarna 80 gånger och reservhästarna drygt 100 gånger. Detta betyder att i genomsnitt 20 till 25 hästar per dag lämnade Kumla gästgiveri. För en skjuts användes ofta två hästar, varför antalet vagnar som utgick från Kumla kan beräknas till 12 till 15 per dag. Som jämförelse

kan nämnas att Fillinge gästgiveri i Bankekinds härad redovisade i snitt 4 hästar per dag.

En livfull och färgstark bild av de resande, hämtad från en inlaga av assessor Jon Ekman på Staby vid Åkerbo häradsrätt år 1757, förtjänar att återges :

Stora färder vanka i alla årstider både dag o natt på denna väg av långväga resande, ambassader, ministrar och expresser samt mycket annat herrskap med stora vagnar, postförare, durchmarscher, (stora trupptransporter) riksdagmän, ammunitionsförare, marknadsfolk till städernas stor marknader. Rymmare, landsstrykare och hästtjuvar räknas till de stora olägenheterna som stråkvägen förde med sig för den omvivande bygden.

Reshastigheten för fordon på hjul kan under 1700-talet uppskattas till 4 till 5 kilometer i timmen. En färd från Kumla till Linköping torde alltså ha tagit ungefär 4 timmar. De mera snabbgående diligenserna kunde under 1831 färdas från Linköping till Nyköping på 15 timmar, vilket inklusive pauser innebär ca 7 km per timme. Liknande vagnar tog sig samma år från Linköping till Norrköping på 5 timmar. Vid gott snöföre kunde man komma upp i 10 km per timme. Ännu snabbare gick det att rida, ett transportsätt som var mycket frekvent främst för kortare resor.

Gästgivare, stundom kallad krögare eller krogare var en vid allmän väg boende person, som på myndigheternas uppdrag åtagit sig att mot betalning tillhandahålla husrum för resande samt förplägnad och skjuts.

Som gottgörelse för sina bestyr åtnjöt gästgivaren vissa förmåner för gästgivargården, samt uteslutande rätt – monopol – att på orten saluföra brännvin, öl och vin. Det sistnämnda var ganska inkomstbringande vilket gjorde att en gästgivare låg ganska högt uppe på rangskalan i den bygd han bodde. Liksom i andra dåtida skrån var det ganska naturligt att en gästgivare gifte sig med en gästgivaredotter, men även giften med prästdöttrar eller adelsfröknar eller vise versa var inte helt ovanligt.

Som tidigare nämndes hade gästgivaren monopol på utskänkningen av starka drycker, vilket ofta resulterade att gästgivaren stämde in andra personer i socknen för olovlig utskänkning. Det gällde att slå vakt om sitt levebröd. Spriten ställde då som nu till med en hel del bråk på krogarna och vid dessa var både krögaren och hans familj inblandade.

”Liv och kiv” på Kumla krog i Gistads socken.

På Kumla krog i Gistads socken residerade 1657 krögaren Lars Mattsson och hans hustru Elisabeth Larsdotter. Krogens ägare, var greve Ture Oxenstierna som genom sin fogde 1662 klagade på förre ägaren Lars Mattsson att han i olaga tid dragit ifrån krogen.

Han hade också låtit den stå öde, så att både fönster och bodredskap hade förkommit, som värderades till 39 daler kopparmynt. Lars var dessutom skyldig greven 20 riksdaler enligt stämningen.

1668 övertogs krogen av Daniel Carlsson och hans hustru Kerstin Olofsdotter Luth. Krögarparet hade inflyttat från Söderköping där de ägde en gård och en tomt, men helt främmande för krögeriet var de inte, ty under en kort period innehade de Hälla krog i Västra Husby socken. Daniel var son till borgmästaren i Söderköping Carl Jonsson. Han hade bland annat system Brita, gift med kyrkoherden i Klockrike Petrus Gudmundi Lincopensis.

Daniel hade i början av 1650-talet ingått äktenskap med änkan Kerstin Olofsdotter Luth, som sannolikt var prästdotter och som i tidigare äktenskap med en för historien okänd man vid namn Anders hade dottern Anna Margareta (Anna Greta) Andersdotter född 1645. Daniel och Kerstin fick barnen Petter och Kerstin sannolikt födda i Söderköping, samt Elisabet och Malin födda på Hälla krog i Västra Husby och alla barnen antog senare släktnamnet Fössling.

Daniels uppbrott från Hälla krog och gård 1665 kom hastigt ty han hade redan plöjt åkern och sått 1½ tunna vete och 3½ tunnor råg, vilket han begärde ersättning för av Jon Mårtensson som efterträdde honom. Dessutom klagade han på att Jon hade använt och behållit hans hampa, men Jon sade att Daniel var skyldig för gårdens utlagor till Stegeborg. Därför hade han behållit hampan som nu visade sig vara rutten och fördärvad. 1669 klagade kyrkoherden i Gistad Nils Laurenti genom sin måg Israel Israelsson, att Daniel hade intagit en del av den gamla allmänna vägen som ledde till kyrkoherdens skattehemman Olofstorps ägor och där uppgjort åker. Därtill svarade Daniels Carlssons hustru att de fått tillstånd av greve Ture Oxenstiernas fogde varpå stämningen resulterade i en kompromiss. Man kom överens om att eftersom rågen redan växte skulle man vänta till efter skörden, och därpå sätta gärdesgård runt åkern.

1671 besvårade sig Daniel Carlsson över förre ryttaren Börje Eriksson i Herrbeta som honom i mångahanda måtto överfallit. Ryttaren anklagades för att ha slagit sönder ett fönster i en stuga i Kumla med sin värja och något senare kom han hem till krögarens egen stuga och slog honom två slag över huvudet. Till sitt försvarar menade Ryttaren att slagen skett av den orsak, att krögaren skall i stoppstället för öl blandat öl och spisöl tillhoppa och sålt till honom. Vid ett senare tillfälle påstod Börje att han köpt en kanna öl för 8 öre kopparmynt, krögarens dotter gick i källaren och av misstag tog det sämre ölet som bara kostade 7 öre kannan.

Åter en annan gång hade Börje med sin värja huggit fyra hugg i bordet, ett i bordsfoten och ett i källare lämmen i stugan. Samma år instämde Daniel, för att han i

krogen i Kumla inte återuppbyggt något vagnshus eller hållit de andra husen vid makt efter Kungliga krögare ordningen.

Daniel framhöll att han arrenderade krogen, och att det inte var hans skyldighet. Krögarordningsman landshövdingen Anders Lilliehöök skall ha befallt länsmannen Jöns Joacimsson att ta tavlan i Kumla och förde den till befallningsmannen, Petter Carlsson att låta måla krögartavlan, men att han åter sänt den tillbaka omålad och sedan befallt Daniel att hänga upp den omålad. 14 Dagar senare återkom han och lät måla tavlan som omsider upphängdes.

Härtill svarade Daniel att han lade ansvaret på krögaren att se till att krogen befrämjade vägfärdande. Han blev också påmind om att han inte hängt ut krögartavlan. Daniel Carlsson avled 1674 och begrovs i koret i stora gången i Gistads kyrka Änkan Kerstin Olofsdotter Luth ingick nytt äktenskap 1676 med förre krögaren på Kumla Lars Mattson, som då var bosatt i Ullälva. Mattsson avled redan 1682, då flyttade Kerstin tillbaka till Kumla där hon avled 1692.

Omkring 1673 gifte sig Kerstins dotter Anna Margareta Andersdotter med Nils Jonsson som blir den nye krögaren på Kumla. Dock stannar han bara ett par år, för att återkomma omkring 1684 och då för en kortare sejour. Nils Jonsson var tydligen en eftertraktad man, ty 1673 instämde Anna Bondesdotter i Ring och Nils Jonsson i Sörby för lägersmål. Anna bekände att hon blivit lägrad av Nils, men ännu inte fött barn. Nils sade att hon brukade osanning bara för att få honom till make och hindra hans giftermål med krögardottern på Kumla. Målet tog inte upp mera, vilket tyder på att Nils hade rätt och att hon talade osanning. Efter den första korta tiden på Kumla krog flyttade familjen till Bjursholmens krog i Rystads socken. I cirka fem års tid drev Nils Bjursholmens krog och flyttade därefter till Gamleby krog som han drev ett fåtal år. Några utmärkande händelser inträffade inte på dessa krogar under hans tid, men samtidigt som han var krögare var han rusthållare i Torp i Åtvids socken och där låg han i ständig fejd med sin granne Nils Hansson. Strax efter övertagandet av Gamleby krog 1688 avled Nils och krogen övertas av hans måg Didrik Jonsson Åhman som också var landsfiskal över Tjust härad.

Kumla krogens nye krögare blir nu Petter Danielsson Fössling, Nils svåger och son till förre krögaren Daniel Carlsson. Liksom fadern hade tydligen Petter svårt att rätta sig efter Kungliga krögare ordningen, för 1678 instämde krögaren Olof Jonsson på Brinks krog i Kimstads socken Petter för att han inte har något fartyg. Olof hade nämligen skjutsat greve Gustaf Leijonhufvud, som var på väg till kungliga armén och då släppt till en järnskodd kärra för grevens saker. Eftersom Petter på Kumla krog inte hade något fartyg nödgades greven fara förbi Kumla krog. Samma tid instämde Petter för att han inte reparerat krögarehusen. Han hade också problem med

skjutsbönderna i synnerhet bönderna i Uggletorp och Markeby som inte ville skaffa honom hästar när hans egna inte räckte till. Petter Danielsson Fössling blir sannolikt en ganska välbeställd man, ty han nöjer sig inte längre med att vara krögare utan blir rusthållare och innehavare av Kumla rusthåll och där framlevde han sedan sina dagar. Rusthållet togs så småningom över av sonen Johan Fössling. Den andre sonen Daniel skall vi återkomma till, han var en kort tid krögare på Kumla krog, men blev sedermera krögare på Mjölby krog.

Vid slutet av 1680-talet kom avskedade livdrabanten Gabriel Elfving till Mjölby krögaregård. Han var gift med Malin Fössling, dotter till krögaren Daniel Carlsson och hans hustru Kerstin Olofsdotter Luth på Kumla krog i Gistad.

1691 ingav Gabriel Elfving en skrivelse till landshövdingen i Linköping som sedermera överlämnades till Kungl. Maj: t för resolution (beslut). Till Mjölby krog fanns varken åker eller äng vilket gjorde att Elfving inte längre kunde uthärda, han begärde till hjälp fjärdedelshemmanet Klostergården som låg strax bredvid krogen. Och eftersom Kungl. Maj: t hört talas om att Elfving bemälte krog mycket väl upplagat och honom därtill med ett gått lovord av de resande givet beviljades han detta hemman. 1698 köpte Elfving Nygårds kvarn i Mjölby socken, och brukade samtidigt även ytterligare en kvarn, Pilgårdskvarnen.

Krogen övertas nu av hans hustrus brorson Daniel Fössling nedan omskriven, men 1705 åtog Gabriel sig åter krögarsysslan som han behöll till 1709 då han utgick som ordinarie kornett i Östgöta kavalleri regemente. Efter att ha medverkat vid slaget vid Helsingborg 1710 fick han avsked samma år. Han hade då medverkat i och överlevt inte mindre än fyra kända slag. De tre första var Wolgast, Fehrbellin och Lund då han tjänstgjorde som Karl XI: s livdrabant.

Då Elfving 1705 återigen blivit krögare avled hans andra hustru Anna Wisell vid midsommaren 1707. 1708 instämdes han för lägersmål med Brita Strandberg, dotter till tidigare nämnda krögaren Nils Jonsson och hans hustru Anna Greta Andersdotter. Brita var således halvsyster till Gabriels första hustru Malin Fössling. Elfving begärde hos domkapitlet i Linköping att få ingå äktenskap med henne, men vägrades p.g.a. släktskapen. Han gifte sig i stället 1711 i Ödeshög med änkan Brita Skoog.

Daniel Fössling som var son till krögaren Petter Fössling och hans hustru Kerstin Wässing på Kumla krog i Gistad, var krögare i Mjölby i ca 6-7 års tid, gifte sig i Skänninge år 1700 med råd- och handelsmannen Petter Tamstens dotter Märta, vilket blev ett stormigt äktenskap. 1706 anklagades Daniel för olovligt umgänge med änkan Brita Lindh i Kanikegården i Mjölby, men hans hustru Märta ville inte skiljas fast att Daniel hade slagit henne så hon måst ta sin tillflykt till sina föräldrar i Skänninge. Makarna försvinner från Mjölby men hustrun återfinns senare som madam Märta

Tamsten i Brunneby socken. där hon 1710 ingått ett nytt äktenskap med gästgivaren Olof Kraak på Husbyfjöls krog. Olof Kraak som titulerades mästerkock hade tagit över krogen 1710 efter krögaren Jakob Hero.

Daniel och Märta hade en dotter Annika Fössling, gift med borgmästaren i Vimmerby Erik Wasell. I det äktenskapet föddes bl.a. dottern Anna Lisa Wasell som sedermera blev gift med Olof Lehnberg och mor till biskopen i Linköping och medlemmen av Svenska akademien Magnus Lehnberg (1758-1808). /

Vid 1760-talets början ligger frälsehemmanet Uggeltorp med kvarnen under Ekenäs i Örtomta. Gården drivs 1765 av en Inspektor Evmén men vissa tider driver Gästgivaren såväl lantbruket som gästgiveriet. Traktörerna avlöser varandra, efter Ehrnborg kommer Hertsberg och därefter Berselius. 1793 kommer Sergeant Samuel Kindstrand och efterträds av sin måg Fredrik Danielsson.

1815 är Översten o Kammarjunkaren Friherre Seth Adelswärd på Adelsnäs Åtvidaberg ägare till Kumla Gästgivargård och Kvarn. Gästgivaren heter Anders Olsson fram till 1830, Jonas Eriksson till 1835, Magnus Jonsson till 1848. Traktör från 1815 till 1833 är Lars Danielsson varefter Svante Landelius kommer han driver efter 1848 både lantbruk och Gästgiveriet fram till att hans måg Erik Wikström tar över.

1855 är And Petter Larsson Gästgivare till sin död 1860 varefter källarmästare Jakob Cnattingius tillträder. Gust. Gerdeman arrenderar det hela från 1864 till 1873. Därefter bryts ägandet från frälset till privat och den nye ägaren är Källarmästare Alfred Wetell, han flyttar 1879 men arrenderar ut gästgivargården tills att sonen Carl Hugo Wetell som tar över 1910 - 1916. Carl Hugo kom därmed att bli den siste gästgivaren på Kumla.

Efter att den sista skjutsstadgan kommit 1911 uppehölls skjutsningen en tid från Olofstorp. Stadgan upphävdes 1933 och därmed var det slut på skjutsväsendet i Sverige.

Bilden från våren 2007.

Senare ägare till gården:

Nils Viktor Salomonsson på Fröö gård Skärkind.

Lantbr, Joel Kastensson, Uggeltorp

Godsäg. Ivar Lingheimer, Linghems gård

Marken kom på senare tid att avstyckas och husen köptes av en vapenhandlare Blomqvist.

Under den senares tid brann ladugården ner, vilken efter en lång utredning rörande brandorsaken kom att nyuppföras. Ägaren lät bostadshusen förfalla och de utbjöds vid flera tillfällen på exekutiv auktion.

Slutligen kommer en försäljning till stånd och efter att den nye ägaren tillträtt husen uppstår ännu en eldsvåda den 12 nov. 2007, varpå den stora Mangårdsbyggnaden eldhärgades, endast flyglarna stod att rädda.

Den nye ägaren, en driftig Byggmästare - inflyttad från Polen, ville från början riva alla bostadshusen men nekades p.g.a. de kulturella värden som fanns, bl.a. vissa unika källarvalv där man under gästgiveritiden förvarat vin, sprit och livsmedel.

Efter branden revs dock flyglarna med eller utan tillstånd. Mangårdsplanen jämnades och tomten planerades, endast en gammal hängask blev kvar. Därefter påbörjades en synnerligen påkostad inhägnad av tomten, genom uppförande av stolpar av tegel på sockel av betong och mellan stolparna ett staket av järnsmide.

Byggnaderna och tomten utnyttjas nu till fullo av byggnadsfirman men vem vet, kanske det någon gång i framtiden åter står ett ståtligt hus där.

Vy över Kumla.

Längst till vänster ser man Kumla Rusthåll. Den stora ljusa byggnaden är f.d. Åkerbo och Skärkinds Häraders Tingshus uppfört vid 1700-talets början. Mellan den i bilden synliga f.d. /Riks ettan – E-fyran / och den bakomliggande Södra stambanan, ser man gästgiveritomten och den på senare tid uppförda byggnaden (f.d. ladugården) vid Gästgivaregården som ovan beskrivits.

Kumla kvarn. med anor 1700-talet.

Herman Johansson född 1873 i Fredsberg, Skaraborgs län. kom som nygift till Överby kvarn i Gistad 1904. 1913 förvärvar Herman Kumla kvarn som sonen Knut född 1911 tar över.

Nuvarande ägaren till Kumla kvarn, Knuts son Leif Johansson född 1942 blir därmed tredje generationen Johansson som där driver kvarn, utsädesrenseri och sågverksrörelse. Leif har med sitt kunnande och handlag för hantverk under åren förbättrat och byggt ut rörelsen med bl.a. egen turbin för vattenkraft när tillflödet i ån ger möjlighet därtill.

Ähleby 2012 /BC

PS

Efter Leifs bortgång 12 augusti 2022, drivs rörelsen av sonen Peter som även tidigare varit delaktig i arbetet under högsäsong.